



**ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИЙ ОКСИМОРОН
ЯК ЗАСІБ ЗАПОВНЕННЯ
ГРАМАТИЧНИХ ЛАКУН
(на прикладі моделювання видових форм)**

Халіман О.В. (Харків)

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.4644009>

Abstract

The peculiarities of modeling of lexico-grammatical oxymorons for expression of pragmatic shades of meanings as a means of filling grammatical lacunae in the Ukrainian language are described. The mechanisms of formation of linguistic units on the basis of conflict compatibility of lexical and grammatical semantics are allocated: singularity / plural; plurality / singular; non-graduated feature / degree of expression of a feature; procedurality, duration of an action/ its limit. The formation of plural forms of singulalia tantum and creative modelling of the forms of the degrees of comparison are characterized by the particular productivity.

Modern uncodified speech is characterized by productive creative formation of non-standard aspect pairs of verbs. In the process of forming of aspect correlates from single-aspect verbs the speaker tries to present a long-term action as a one-moment or vice versa. There is a narrowing of their functions in the literal meaning, which leads to the modelling of the potential semantic shades of words, the expansion of their semantic content.

Keywords: lacuna, lexico-grammatical oxymoron, pragmatic shades of meanings, aspect, irony, estimation, Ukrainian language.

Грамматична система української мови, як відомо, містить певні лакуни, нереалізовані форми, що зумовлено особливостями їх потенційного лексико-семантичного наповнення. Так мовні норми лімітують можливості, закладені в мовній системі. Заповнення лакун, зумовлених кодифікованими нормативними обмеженнями, пов'язане з утворенням так званих потенційних граматичних форм (потенціалізмів /Г. Винокур, Є. Карпіловська та ін./).

Сучасна комунікація демонструє вияв креативного потенціалу в різних вимірах мовної системи, що реалізується, зокрема, у моделюванні лексико-граматичних оксиморонів (ЛГО) (Khaliman, 2019: 99–101) – оказіональних граматичних форм, що виникають у процесі формотворення внаслідок подолання несумісності граматичного значення форми й лексичного значення слова. Функціонування лексеми в невласивій для неї словоформі забезпечує створення граматичної образності. Простежуємо не зовнішній контраст, що виникає між контекстом і формою, а внутрішній – між формою і її наповненням. У такий спосіб мовець у своєму мовленнєвому креативі слідує мовним настановам і «виправляє несправедливість» (Норман 2006: 38), заповнюючи лакуни, доводячи мовну систему до умовної ідеальності, що мотивовано комунікативними потребами.

У системі ЛГО виділяємо типи, що ґрунтуються на таких векторах конфліктності лексичної і граматичної семантики: сингулятивність / множинність; плюральність / однинність; неградуїтована ознака / ступінь вираження ознаки; процесуальність, тривалість дії / її граничність (див. про це Khaliman 2019: 174–185, 197–199, 226–235, 258–261). Граматичну ігреду формує конфлікт між граматичною оболонкою і її семантичним наповненням, що розв’язується на користь реалізації такими ЛГО нових семантичних відтінків. Особливою продуктивністю в системі описаних типів відзначається утворення множинних форм сингулятивів і креативних форм ступенів порівняння.

Розглянемо детальніше особливості функціонування ЛГО, пов’язаних з категорією виду, зокрема з видовими формами, що репрезентують ознаки процесуальність, тривалість дії / її граничність. Виражаючи видові значення, як відомо, не всі дієслова можуть утворювати відповідні видові кореляти – видову пару. Дієслова, що означають тривалі, неграничні дії та стани, не спрямовані на досягнення своєї внутрішньої межі, не можуть мати відповідників доконаного виду, а неможливість утворення від дієслів доконаного виду імперфективних

корелятив зумовлена тим, що дії та стани, які вони позначають, не можуть бути репрезентвані нецілісно, процесуально.

Дослідники неодноразово відзначали характерну для сучасного некодифікованого мовлення продуктивну креативність дієслів у творенні видових пар. Це проявляється «в легкості й регулярності моделювання нестандартних перфективних і особливо імперфективних форм, що адаптуються до потреб сучасного мовлення». Вони «заповнюють граматичні лакуни – відсутні видові пари й фазові парадигми в дієслів обох видів» (Remchukova, 2003: 68). Ще В. Виноградов образно, але дуже точно зазначив, що «категорія виду – арена боротьби й взаємодії граматичних та лексичних значень» (Vinogradov, 2001: 410), що, як показує сучасна комунікація, відзначається частою «перемогою» граматики. Сучасні мовознавці стверджують, що опір лексичного матеріалу завжди буде певною мірою протидіяти залученню всіх слов'янських дієслів у систему видових пар, однак лексико-семантичні обмеження насправді менш фатальні, ніж прийнято вважати.

У процесі такого формотворення мовець актуалізує потенційні, але не реалізовані й не узвичаєні в мові видові форми, порівн.: – *Кажуть, що ти живеш з моєю Сарою. – Один раз **живнув**, а вже кажуть: живеш* (ЛУ, 9/12, с. 4). Новотвір указує на 'разовість дії (процесу), названої дієсловом *жити*'. Одновидове дієслово НДВ *жити* "приміряє" суфікс *-ну-*, що має значення одноразової раптової дії. Крім того, дієслово перфективується в переносному значенні. Вираження оцінки такими формами не є послідовно відтворюваним. Зокрема в наведеному вище прикладі, з одного боку, можна протиставити значення дієслівних форм *жити* як тривалу, позитивну дію та *живнути* як одноразову (нетривалу) й у зв'язку із цим негативно марковану. Однак, з другого боку, такий оказіоналізм може вказувати лише на нетривалість дії.

В основі моделювання ЛГО в процесі перфективації форм *imperfectiva tantum* відбувається переосмислення неграничного дієслова як граничного; відповідне зворотне переосмислення спостерігаємо в процесі імперфективації

одновидових дієслів, оскільки вид – це граматична категорія, що виражає спосіб, яким мовець передає своє одномоментне чи тривале сприйняття предикативної ознаки (Zolotova, 2002: 27).

У процесі формотворення видових корелятивів від одновидових дієслів мовець намагається подати тривалу дію як одномоментну й навпаки, що в разі невідповідності з традиційною реалізацією в мовленні супроводжується іронією, негативною оцінкою, напр.: – *Ти подумав?* – *Ще подумую...* – *Подумує він;* – *Ой! А я... А давайте бахнемо за знайомство!* – *Та я думаю, пізно уже бахати!* (з розм. мовл.). Використане в останньому прикладі дієслово *бахати* (у значенні ‘випити’) зазвичай функціює у формі доконаного виду (*бахнути*). Моделюючи форму недоконаного виду, один зі співрозмовників перетворює обмежену цілісну дію на дію, що не має цієї ознаки, і в таких спосіб виражає своє ставлення до неї. Граматична незвичність форми, певна спотвореність забезпечує вираження іронії до дії, названої новотвором.

Уживаючи оказіональні видові форми, мовці часто іронізують над своїми діями, порівн.: *Я завжди в цьому місті починаю заблукувати* (з розм. мовл.). Такі утворення пов’язані з переосмисленням граничного дієслова як неграничного для реалізації конкретних комунікативних інтенцій. Поява цих форм мотивована недостатністю в мові «готових» засобів для вираження необхідних значень, що зумовлює потребу порушення автоматизму для певних функційних призначень.

Отже, функціонування дієслівної лексеми в невластивій для неї словоформі забезпечує моделювання ЛГО. Невідповідність між граматичною видовою формою і її лексичним наповненням (процесуальність, тривалість дії/її граничність) розв’язується на користь креативного формотворення, що ігнорує граматичні обмеження й моделює граматичну ігреду для реалізації комунікативно-прагматичних цілей. Неприродність, деяка «кострубатість» оказіональної форми сприяє відповідній репрезентації позначуваної нею дії. Крім того, така форма більше, ніж нормативна, привертає увагу слухача, що стає зручним засобом для вираження аксіологічних відтінків.

Таке формотворення, як відзначалось, призводить до змін у структурі слова. Спостерігаємо звуження їхніх функцій у прямому значенні, що призводить до моделювання потенційних смислових відтінків слів і дає змогу мовним знакам виконувати нові функції. Такі модифікації свідчать про багатогранність мовних одиниць і сприяють розвитку мовної системи.

Оказіональність, штучність ЛГО є доволі відносною: деякі з них одномоментні, інші стають звичними для повсякденного використання. Так граматична система зазнає впливу узусу, коли відхилення від граматичної норми перестають сприймати як аномалію.

Крім описаних вище типів утворення перфективних й імперфективних форм, спостерігаємо інші типи креативного видового формотворення: моделювання утворень для вираження додаткових видових значень, вторинних імперфективів, неомонімічних утворень від двовидових дієслів (див. Khaliman, 2019: 238–273).

З одного боку, як бачимо, мовлення сучасних українців відзначається лінгвокреативністю, що реалізується у творчому підході до використання мовних засобів, з другого, – стандартизацією, яка засвідчує наявність стандартних моделей для мовотворчості, що як когнітивні структури посідають відповідне місце в мовній свідомості й реалізуються як прецедентні.

References

- Vinogradov, V. V. (2001). *Russkii yazyk (Grammaticheskoe uchenie o slove)*. Moskva, Rossiya: Russkii yazyk [in Russian].
- Zolotova, G. A. (2002). Kategoriya vremeni i vida s tochki zreniya teksta. *Voprosy yazykoznaniiya*, 3, 8–29. [in Russian].
- Norman, B. Yu. (2006). *Igra na granyakh yazyka*. Moskva, Rossiya: Flinta: Nauka [in Russian].
- Remchukova, E. N. (2003). Potentsial kategorii vida v diskurse. *Vestn. Ros. un-ta druzhby narodov. seriya «Lingvistika»*, 4, 67–80 [in Russian].
- Khaliman, O. V. (2019). *Gramatika otsinki: morfologichni kategorii ukraïns'koï movi*. Kharkiv, Ukraïna: Maidan [in Ukrainian].